

району Альп Мюллер-Карпе датує періодом НВ₂¹⁰. Мечі з чашоподібним навершям з Яремчі та Залукви відносяться до типу ХХІ за Й. Фоглем, датованого на території Польщі другою половиною ІV періоду доби бронзи¹¹. Мечі липтівського типу з'являються у другій половині періоду НА і використовуються до середини НВ. Поява мечів з чашоподібним навершям відноситься до періоду НВ¹². На нашій території вони, напевне, існують з деяким запізненням і тому можуть бути датовані ІХ ст. до н. е.

У цей час на території Прикарпаття та Західного Поділля мешкало населення, що залишило голіградську групу пам'яток фракійського гальштату, з якою розглянуті мечі і пов'язуються.

Одержано 05.03.86.

¹⁰ Müller-Karpe H. Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit Nördlich und Südlich von Alpen.— Berlin, 1952.— S. 214.— Abb. 50, 10.

¹¹ Fogel J. Op. cit.— S. 55—57.— Tabl. VI, 2—4.

¹² Hrála J. Op. cit.— S. 224; Müller-Karpe H. Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bauern.— München, 1961.— S. 88.

Новий напис з Ольвії

© Н. О. Лейпунська

1986 р. в Ольвії на ділянці НГС знайдено кам'яну плиту з восьмирядковим написом¹, виготовлену із мармурового вапняку. Ще в давнину плита була розколота на три частини. Можливо, це сталося уже після першого переміщення і перекриття її культурним шаром внаслідок деформацій ґрунту, помітних по всій східній частині ділянки. Всі частини плити практично сходяться по лінії розколу, її форма майже прямокутна, дещо розширюється донизу, розміри — 56 × 29—31 × 7 см. Вгорі — горизонтальний карниз у вигляді полицки висотою 3 см, без звичайного трикутного фронто-ну. Фасад плити відшліфований. Тильний бік грубо обколотий. Напис обіймає майже всю поверхню плити, за винятком нижньої третини. Інших зображень або їх слідів на плиті немає (рис. 1; 2).

Текст напису — ΠΟΣΙΔΕΟΣ/ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ/ΤΟΤΕΙΧΟΣ/ΔΗΜΗΤΡΙ/ΚΑΙΚΟΡΝΙ/ ΚΑΙ- ΠΛΟΥΤΟΝΙ/ΚΑΙΤΩΝΔΗΜΟΥ/ΑΝΕΞΗΚΕΝ/. Переклад не викликає сумніву («Посідеос Діонісієв міську стіну Деметрі, Корі, Плутону і народу присвятив»).

Текст написаний старанно, з чітким додержанням рядності. Висота рядків — 3—3,5, міжрядь — 1—1,5 см. Всі закінчення букв мають чітко вирізьблені трикутні аспекти. На характері форми окремих знаків досить яскраво позначився вплив елліністичного письма. 3 найхарактерніших ознак виділимо такі.

В написі міститься 17 букв. У написанні більшості з них простежуються виразні особливості. Так, альфа має ламану перекладину; епсилон — коротку центральну; сигма дещо розширена по горизонталі, верхня і нижня гasti довші, ніж центральна частина, і плавно вигнута, як і гasti епсилона; каппа має дуже короткі поперечні гasti, а вертикальна подовжена; у тети замість крапки — перекладина; верхня горизонталь пі виступає за праву вертикаль, яка, в свою чергу, коротша, ніж ліва; дельта представлена практично у вигляді різностороннього трикутника. В цілому всі букви мають близькі вертикальні розміри, дещо менші від інших лише омікрон та омега. Омікрон іноді вписується у вузький проміжок між буквами (ΠΛΟΥΤΟΝΙ) або вміщується в центральній горизонтальній частині рядка, омега піднята до його верхньої частини.

Всі перелічені особливості зустрічаються в ольвійських написах елліністичного часу². Частина з них особливо притаманна епіграфіці ІІ ст. до н. е. Так, ламана пе-

¹ Ділянка розташована в північній частині Нижнього міста. Плиту знайдено в переміщеному стані під завалом бутових і грубооброблених каменів вапняку, що лежали в гумусі, у верхньому шарі пізньоелліністичного сіроглинистого ґрунту поблизу кладки № 53.

² Каришковський П. О. До питання про дату Ольвійського декрету на честь Протогена // Археологія.— 1968.— Т. 21.— С. 95—105; Виноградов Ю. Г. О методике

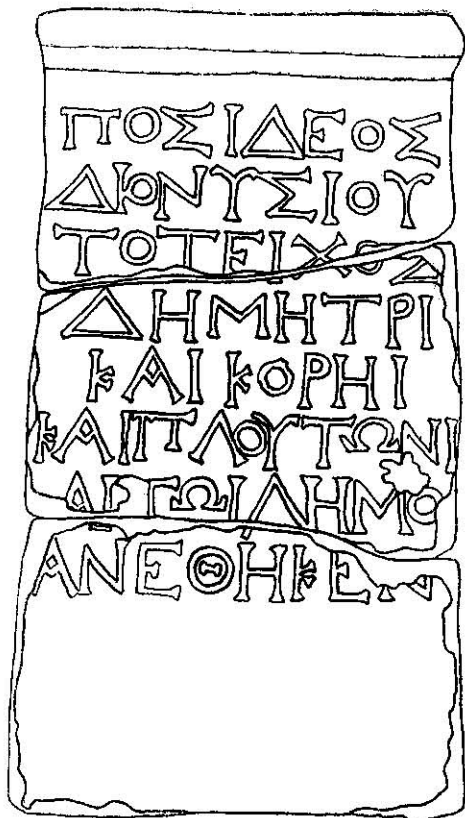

Рис. 1. Напис Посідея (фото М. Ш. Петківського).

Рис. 2. Напис Посідея (прорисовка).

рекладина альфи, поперечна риска тети, малі розміри омікрона та омеги, підтягнуті вгору, звичайні для написів III і особливо II ст. до н. е. Поєднання великих і дрібних букв і, зокрема, малі розміри омікрона до другої половини II ст. до н. е. в ольвійській епіграфіці зникають³.

Серед ольвійських епіграфічних пам'яток не виявлено напису, цілком схожого з тим, що публікується, як щодо форми каменю, так і стосовно характеру написання букв. Найбільш близькі написи Посідея і Полімеда⁴. Так, у першому з них схоже співвідношення розмірів омікрона з іншими знаками, альфа має таку саму ламану перекладину. На відміну від напису, що публікується, напис Полімеда має більш пропорційний характер, усі знаки тут відповідають розмірам рядка, у тому числі й омікрон. Однак такі характерні ознаки, як написання альфи з ламаною перекладиною, іпсилона із заокругленими гасстами, форма пі, ламбди, сигми, дельти навертають на думку про хронологічну близькість пам'яток

Обидва зазначені у якості аналогій написи датуються часом близько середини⁵ або останніми десятиріччями II ст. до н. е., іноді — початком I ст. до н. е.⁶

Хронологічно їм близький напис Нікерата, який дослідники раніше датували першими десятиріччями I ст. до н. е.⁷, а згодом віднесли, найімовірніше, до часу напису Полімеда⁸

обработки эпитафических памятников (по ольвийским материалам) // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР.— М., 1978.— С. 56; Леви Е. И. Ольвийская агора // МИА.— 1956.— № 50.— С. 103, 106; Книпович Т. Н. Греческое лапидарное письмо в памятниках Ольвии // НЭ.— 1966.— Т. 6.— С. 3—30.

³ Леви Е. И. Указ. соч.— С. 103; Книпович Т. Н. Указ. соч.— С. 22, 24.

⁴ ІРЕ, 1², 168; НО, 76.

⁵ Граков Б. Н. Каменское городище на Днепре // МИА.— 1954.— № 36.— С. 27.

⁶ Книпович Т. Н. Указ. соч.— С. 23; Қаришковський П. О. Вказ. праця.— С. 103.

⁷ Жебелев С. А. Ольвия и Мифрадат Евпатор (IOSPE, 1², 35) // Северное Причерноморье.— М., 1953.— С. 285.

⁸ Қаришковський П. О. Вказ. праця.— С. 103.

До цього ж часу (II ст. до н. е.) належить ще ряд епіграфічних пам'яток, серед яких слід відзначити проксенічні декрети косців і тенедійців на честь Посідея Ольвіополіта і сина Посідея та кілька інших проксеній⁹, надгробок жителя «скіфського міста Ольвія»¹⁰, присвяти Посідея в Неаполі Скіфському¹¹,— за припущенням В. В. Латишева, ольвійського діяча, родосця за походженням¹². Слід зазначити, що всі написи з ім'ям Посідея В. В. Латишев пов'язував з однією і тією ж особою¹³.

Зміст усіх цих пам'яток так чи інакше свідчить про неспокійний період життя Ольвії та зв'язок її із скіфським світом, що набував чи то ворожнечі, чи протекторату Скілура¹⁴, чи союзу з ним¹⁵.

Таким чином, якщо враховувати палеографічні особливості розглянутої пам'ятки, її слід датувати часом не раніше середини II ст. до н. е., починаючи від часу Скілура або незадовго до нього, і, мабуть, до Мітрідата. Можна припустити, що напис було зроблено у період між протекторатом Скілура і виданням напису на честь Нікерата, який, на думку В. В. Латишева, ілюструє ситуацію в Ольвії вже після падіння влади скіфських царів, але до появи в Північному Причорномор'ї Мітрідата¹⁶, у визначенні датування якого думки дослідників розходяться. Так, С. А. Жебелєв і В. В. Латишев датували його першими десятиріччями I ст. до н. е., П. О. Қаришківський—серединою або останніми десятиріччями II ст. до н. е.¹⁷ Оскільки ім'я Посідея часто зустрічається в епіграфічних документах насамперед, спробуємо визначити місце Посідея з нашого напису у списку однойменних ольвійських діячів.

Присвяту зроблено від імені Посідея, сина Діонісія. Ім'я Посідея було популярне в ольвійській ономастиці, головним чином у лапідарних написах III—II ст. до н. е.¹⁸ Це, зокрема, написи Посідея Ольвіополіта з проксенічних декретів¹⁹, це ж ім'я фігурує і в інших написах²⁰ та графіті²¹.

При цьому слід підкреслити, що сполучення «Посідей син Діонісія» не вперше зустрічається в ольвійській епіграфіці. Так, у написі *IPE*, 1², 189, датованому В. В. Латишевим III ст. до н. е., йдеться про Агрота і Посідея, синів Діонісія, жерця Аполлона Дельфінія, в пам'ять якого було поставлено статую (збереглася мармурова база). Другий напис, де згадується Посідей Діонісій, знайдено на Делосі²². У цьому написі Посідей оголошується проксеном святилища і делосців з даруванням права на землю і дім, доступу до Ради і народу тощо, і таким чином свідчить про практично повне надання ольвіополіту всіх прав громадянства на Делосі. Документ датується у межах кінця III—першої чверті II ст. до н. е.²³ С. А. Жебелєв обмежує його першою чвертю II ст. до н. е.²⁴ У зв'язку з цим зазначимо: ще В. В. Латишев припустив, що Посідей із цих двох написів—одна й та сама особа, яка належала до впливової жрецької сім'ї,—сучасник Протогена.

Виникає запитання, чи можна ототожнювати Посідея сина Діонісія з напису, що публікується нами, з Посідеєм—проксеном Делосу, членом сім'ї жерця Аполло-

⁹ *IPE*, 1², 77, 78; НО, 36—39.

¹⁰ *IPE*, 1², 226.

¹¹ *IPE*, 1², 670—672; Дашевская О. Д. Четвертая надпись Посидея из Неаполя Скифского // СА.—1960.—№ 1.—С. 261—265.

¹² Латишев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии.—СПб., 1887.—С. 132; Дашевская О. Д. Указ. соч.—С. 261—265; Соломо́ник Э. И. Эпиграфические памятники Неаполя Скифского // НЭ.—1962.—Т. 3.—С. 32—44.

¹³ Латишев В. В. Указ. соч.—С. 132.

¹⁴ Там же.—С. 132.

¹⁵ Латишев В. В. Указ. соч.—С. 131; Щеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху.—Л., 1978.—С. 132.

¹⁶ Латишев В. В. Указ. соч.—С. 140—141.

¹⁷ Латишев В. В. Указ. соч.—С. 140; Жебелєв С. А. Указ. соч.—С. 285; Қаришківський П. О. Вказ. праця.—С. 103.

¹⁸ *Крім Ольвії*, в Північному Причорномор'ї його поки зустрінуто лише у згаданих написах Неаполя Скіфського (*IPE*, 1², 670—672); Дашевская О. Д. Указ. соч.—С. 261—265.

¹⁹ *IPE*, 1², 77, 78.

²⁰ *IPE*, 1², 35, 168, 220, 171, 189; *IG*, 813; НО, 83.

²¹ Кишович Т. Н. Население Ольвии VI—I вв. до н. э. по данным эпиграфических источников // МИА.—1956.—№ 50.—С. 128—132.

²² *IG*, 813; Латишев В. В. ПОНТИКА.—СПб., 1909.—С. 55; Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ.—1939.—№ 3.—С. 231—312.—№ 257.

²³ Латишев В. В. ПОНТИКА.—С. 59; Граков Б. Н. Материалы ...—С. 258.

²⁴ Жебелєв С. А. Торгово-консульская служба в древнегреческих колониях Северного Причерноморья // ВДИ.—1982.—№ 1.—С. 146, 147.

на Дельфінія. На користь такого порівняння могло б свідчити ім'я та по-батькові присвячувача, яке повторюється знову, і такий акт його діяльності, що зумовлений, очевидно, вагомим становищем в Ольвійській общині. Характерна щодо цього і згадка в нашому написі Плутона і Кори, яким Агрот син Діонісія, порівнюваний із Агротом з напису *ΙΡΕ*, 189, і, отже, можливо, брат Посідея сина Діонісія, присвятив вівтар²⁵.

Однак такому трактуванню суперечить більш пізні, з різницею близько 50 років,—палеографічне датування розглянутої пам'ятки. Тому імовірніше гадати, що тут йдеться про нащадка Посідея — проксена Делоса. Якщо прийняти датування напису часом не раніше середини II ст. до н. е., то цілком реально гадати, що присвяту стіни Деметрі, Корі, Плутону і Демосу міг здійснити онук Посідея, згаданого в Делоському написі. Звичай греків називати онуків іменами дідів добре відомий. Зокрема, існує припущення про таке повторення імен для двох поколінь сім'ї Клеомброта сина Пантакла з Ольвії. Один із написів з таким іменем належить до другої чверті III ст. до н. е., а другий пов'язується з онуком згаданого персонажа, який жив на рубежі III—II ст. до н. е.²⁶ Аналогічна ситуація можлива і в нашому випадку.

Основний зміст напису, що публікується,—присвята міської стіни (або ширше—укріпленя) — *ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ*, звичайно пов'язується із будівництвом або ремонтом споруди. Такою діяльністю не раз опікувалися як окремі багаті ольвійські громадяни, так і «колективи» ольвіюполітів, що відбилися у ряді історичних пам'яток. Ще в першій чверті IV ст. до н. е. Єврісівій син Сіріска збирався збудувати вежу (?) і присвятити її Зевсу Елевтерію²⁷. В останній чверті IV ст. до н. е. п'ять стінобудівників подбали про ремонт стін і веж²⁸. Протягом III ст. до н. е. Клеомброт син Пантакла і його онук збудували вежу, пілон і стіну²⁹. У четвертій чверті — першому десятилітті II ст. до н. е. Протоген споруджує вежу біля великої брами, можливо, західної³⁰. Нарешті, в II ст. до н. е. Посідей син Діонісія будує або ремонтує міську стіну. Природно, що кожний з цих ремонтів (чи будов) був пов'язаний з певними подіями, які порушували цілісність оборонних споруд не тільки через їх природне старіння. Оскільки ці події відображені в епіграфічних документах Ольвійського поліса, ледве чи вони були зумовлені незначними сутичками з варварськими племенами. Очевидно, тут можна говорити про важливі віхи у військовій та соціальній історії Ольвії. Так, будівництво і ремонт пілонів, веж і стін спеціально призначеною колегією стінобудівників наприкінці IV ст. і Клеомбротом на рубежі IV—II ст. до н. е. може бути порівняне з такою неординарною подією, як облога Ольвії Зопіріоном. Документи III — початку II ст. до н. е. містять ряд дуже істотних для благоденства поліса фактів, що свідчать про ускладнення у відносинах з варварськими племенами, і в декретах цього часу є згадки про будівництво стін і веж³¹. Воєнна ситуація II ст. до н. е. була, мабуть, ще серйознішою. З одного боку, Ольвія потрапила у складне економічне становище, особливо внаслідок практично цілковитої ліквідації її землеробської бази з другої — в середині — другій половині III ст. до н. е.³² загострюються відносини із скіфським світом, особливо під час царювання в Малій Скіфії Скілура та його сина Палака. Незважаючи на те, що основні сили скіфів були спрямовані на боротьбу з Херсонесом³³, все-таки Нижньобузький регіон не лишався осторонь їх загарбницької політики. Основна точка зору на характер відносин Ольвії з пізніми скіфами сформульована ще В. В. Латішевим, який на підставі чеканки в Ольвії монет скіфського царя Скілура (середина II ст. до н. е.) з написом *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΚΙΛΟΥΡΟΥ ΟΛΒΙΟΥ* висловив припущення про те, що Ольвія була повністю підпорядкована скіфам у формі протекторату або вважалася складовою частиною скіфського

²⁵ *HO*, 70.

²⁶ *ΙΡΕ*, 1², 179, 180; Яйленко В. П. Матеріали к «Корпусу лапідарных надписей Ольвии» // Эпиграфические памятники древней Малой Азии и античного Северного Причерноморья как исторический и лингвистический источник.— М., 1985.— С. 169.

²⁷ *Виноградъ Ю. Г.* Синопа и Ольвия в V в. до н. э. Проблемы политического устройства // ВДИ.— 1981.— № 3.— С. 65.

²⁸ *Денисова В. И.* Новый эпиграфический документ из Ольвии // СА.— 1982.— № 1.— С. 261—265.

²⁹ *ΙΡΕ*, 1², 179, 180.

³⁰ *Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А.* Комплекс Западных ворот Ольвии // АДСП.— К., 1988.— С. 80.

³¹ *ΙΡΕ*, 1², 32.

³² *Рубан В. В.* Проблемы исторического развития Ольвийской хоры в IV—III вв. до н. э. // ВДИ.— 1985.— № 1.— С. 26—45.

³³ *Щеглов А. Н.* Указ. соч.— С. 131.

царства. Таке становище зберігалось деякий час, згодом ці відносини стали більш дружніми, з допущенням деяких свобод для Ольвії³⁴. Припускається, що саме цього часу (або незадовго до нього) було здійснено присвяту вітваря (?) Афродіті Євплойї Посідеєм сином Посідеа³⁵ і поставлено статую, очевидно, йому ж у Неаполі Скіфському³⁶. В. В. Латишев також припускає, що відносини Ольвії та Скіфії за Скілура були союзницькими³⁷. Підсумовуючи, можна сказати, що II ст. до н. е. було для Ольвії часом надзвичайно складних відносин зі скіфами.

Сам факт присвячення Посідеєм сином Діонісія ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ свідчить про необхідність для ольвіополітів опорядження оборонних споруд. Очевидно, це відбувалося внаслідок загрози якихось воєнних дій або після них. Більш імовірним уявляється другий варіант, на його користь свідчить і застосування у написі одного з культових образів. Йдеться про обожненого Демоса, згаданого тут поряд з іншими божествами, звичайними для ольвійського пантеону,— Деметрою, Корою, Плутоніом. Про цей культ в грецькому світі взагалі відомо дуже мало, він набирає особливої ваги в елліністичний час, у зв'язку з обожненням правителів того чи іншого колективу в різних іпостасях — чи то одноособного «царя», чи керівництва полісної общини. Відомо, що в середині IV ст. до н. е. в Афінах Демос і Демократія уже шанувалися як самостійні божества³⁸. Крім того, в Афінах відомі написи кінця III — початку II ст. до н. е. з присвятою Афродіті Гегемоні Демократії, один з них датується і точніше — 217 р. до н. е. Припускається, що в Афінах Демоса шанували разом з харитами, з якими він мав спільну священну ділянку³⁹.

Дотепер це божество згадувалося лише в одному ольвійському написі — Клеомброта сина Пантакла,— де Народу і Гераклу присвячується вежа при березі ріки⁴⁰. Датування вказаного напису поки що не уточнене. В. В. Латишев датує його кінцем IV або IV—III ст.⁴¹, П. О. Қаришковський вважає, що Клеомброт жив на рубежі IV—III ст. до н. е.⁴², а В. П. Яйленко — в другій чверті III ст. до н. е.⁴³ У всякому разі зазначена згадка про Демоса належить до більш раннього часу, ніж напис, що публікується. Якщо прийняти датування, запропоноване П. О. Қаришковським, то можна було б припустити, що напис Клеомброта належить до післязопіріонівського укріплення ольвійських споруд, яке простежується і на археологічному матеріалі⁴⁴.

Натяком на вшанування Демоса в пізніший час певною мірою може бути факт існування в Ольвії пов'язаного з ним культу харит — вище згадувався спільний теменос для цих божеств в Афінах. З Ольвії походять чотири рельєфи із зображенням німф-харит (один привізний, решта — місцеві), які датуються першими століттями нашої доби. Незважаючи на те, що звичайно ці божества пов'язуються з іншими культурами — Гермеса, Афродіти, Аполлона, Діонісія⁴⁵, — все-таки і зв'язок з Демосом не слід скидати з рахунку. Можливо, нагромадження матеріалу виявить і більш переконливі дані про зв'язки згаданих культів.

Для нашого дослідження особливо важливий той факт, що введення культу обожненого Демоса було зумовлене необхідністю підтвердження або утвердження влади демократичних сил поліса⁴⁶. Спираючись на сказане вище уявляється можливим припустити створення розглянутого напису в час, який В. В. Латишев назвав другим етапом скіфо-ольвійських відносин, коли внаслідок ослаблення протекторату Скілура, громадяни ольвійської общини підтвердили значення демократії в своєму полісі.

Ще один сюжет напису — факт присвяти ΤΟΤΕΙΧΟΣ крім Демоса кільком хтонічним божествам — Деметрі, Корі, Плутону — також становить істотний інтерес у

³⁴ Латишев В. В. Исследование... — С. 138; Фролова Н. А. Монеты скифского царя Скилура // СА.— 1964.— № 1.— С. 54.

³⁵ IPE, 1², 168.

³⁶ Раевский Д. С. К истории греко-скифских отношений (II в. до н. э.— II в. н. э.) // ВДИ.— 1973.— № 2.— С. 132—137; Граков Б. Н. Каменское городище... — С. 27.

³⁷ Латишев В. В. Исследование... — С. 131; Щеглов А. Н. Указ. соч.— С. 132.

³⁸ Nilsson M. Geschichte der Griechische Religion.— München, 1976.— S. 733.— Прим. 2.

³⁹ Ibid.— S. 733.

⁴⁰ IPE, 1², 179.

⁴¹ Латишев В. В. Исследование... — С. 84.

⁴² Қаришковський П. О. Вказ. праця.— С. 99.

⁴³ Яйленко В. П. Указ. соч.— С. 169, 170.

⁴⁴ Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А. Указ. соч.— С. 21.

⁴⁵ Клейман И. Б. Рельефы с изображением харит из Ольвии // МАСП.— 1962.— № 4. С. 234—240.

⁴⁶ Р — W, 155—158.

зв'язку з вивченням культового життя ольвіополітів пізньоелліністичного часу. Названі божества досить широко відомі в Ольвії⁴⁷. Згадування їх у написі у зв'язку із подією не приватного характеру, а такою, що відбивала інтереси поліса в цілому, пов'язане, очевидно, з тим фактом, що шанування Деметри в елліністичний час мало державний характер. Її зображення карбувалися на ольвійських монетах, а ім'я відтворене в численних графіті. Дуже поширені теракотові фігури, що виготовлялися в Ольвії. Кора і Плутон відбивають зв'язок з потойбічним світом, при цьому Кора своїм циклічним воскресінням знаменує перемогу над смертю, а Плутон царює у підземному царстві. Можливо, в таких іпостасях і фігурують божества в написі — офіційна Деметра і Кора та Плутон, які сприяють перемозі над смертю, в тому числі і в битвах.

Слід зазначити, що в написі Посідея Діонісієвого вперше зустрічається повна тріада елевсинських божеств, пов'язаних з міфом про викрадення дочки Деметри Плутоном. І в епіграфіці, і в образотворчому мистецтві Північного Причорномор'я звичайно вони відомі тільки в парному поєднанні — Деметра і Кора, Кора і Плутон⁴⁸ (III ст. до н. е.⁴⁹ та I ст. до н. е. — I ст. н. е.). Спільне зображення всіх трьох персонажів у зв'язку з мотивами потойбічного світу зафіксовано лише в розписі склепу Деметри на Боспорі дещо пізнішого часу (I ст. н. е.), де в центральному плафоні вміщено погруддя Деметри, а в одній з люнеток — сцену викрадення Кори Плутоном.

Таким чином, нова епіграфічна пам'ятка дає можливість повніше розкрити історію і духовне життя Ольвії II ст. до н. е.

Одержано 07.03.89

⁴⁷ Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. — К., 1979. — С. 35—122.

⁴⁸ НО, 70.

⁴⁹ КБН, 130

Шкіряне взуття із Звенигорода Галицького

© І. К. Свешніков, О. А. Брайчевська

Посад літописного Звенигорода — столиці Звенигородського удільного князівства в 1124—1144 рр. — досліджувався у 1982—1985 рр. Звенигородською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР¹. Під час розкопок виявлено залишки міського будівництва і різноманітний речовий матеріал: кераміку, залізні вироби, прикраси, предмети християнського культуру, а також фрагменти шкіряного взуття. Різноманітні його види досить часто зустрічаються під час розкопок ряду давньоруських міст. Цілі екземпляри, окремі фрагменти і заготовки деталей знайдено в Новгороді, Пскові, Старій Ладозі, Білоозері, Полоцьку, Мінську, Бересті, Старій Рязані тощо².

¹ Свешніков І. К. Звіти про роботу Звенигородського загону Львівської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1982—1985 рр. // НА ІА АН УРСР. — Ф. 1982/106, 1983/114, 1985/138; матеріали розкопок зберігаються в фондах Інституту суспільних наук АН УРСР у м. Львові.

² Изюмова С. А. К истории кожевенного и сапожного ремесел Новгорода Великого // МИА. — 1959. — № 65. — С. 192—215; Колчин Б. А., Янин В. Л. Археологии Новгорода — 50 лет // Новгородский сборник. 50 лет раскопок Новгорода. — М., 1982. — С. 84; Ояева Е. И. Обувь и другие кожаные изделия древнего Пскова // АСГЭ. — 1962. — С. 77—91; Ояева Е. И. Обувь и другие кожаные изделия из Старой Ладозги // АСГЭ. — 1965. — Вып. 7. — С. 42—59; Ояева Е. И. Белозерская кожаная обувь // Голубева Л. А. Вещь и славяне на Белом озере X—XIII вв. — М., 1973. — С. 199—205; Штыхов Г. В. Древний Полоцк. — Минск, 1975. — С. 72—80; Загоруйский Э. М. Возникновение Минска. — Минск, 1982. — С. 267; Тарасов С. В. Сапожное ремесло древнего Минска // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тезисы докладов III конференции молодых ученых ИА АН СССР. — М., 1986. — С. 149, 150; Лысенко П. Ф. Берестье. — Минск, 1985. — С. 287—300; Монайт А. Л. Раскопки Старой Рязани // По следам древних культур. Древняя Русь. — М., 1953. — С. 315; Жилина Н. В. Материальная культура Твери по раскоп-